

*[Τὸ παρὸν κείμενο ἀποτελεῖ ἓνα ἀπάνθισμα τῆς ὀμιλίας τοῦ Λεβασμιω-
τάτου Μητροπολίτου πρώην Ἐρζεγοβίνης (τῆς Λερβίας) Ἀθανασίου Σέ-
φριτς, μὲ θέμα: «Παπαδιαμάντης – Ντούτογιέφσκου», εἰς τὴν Ἀθήνα τὴν
26ῃ Μαΐου τοῦ 2001]*

*Μόλις εἶχε τελειώσει ὁ Α' Παγκόσμιος Πόλεμος καὶ εἶχε καταρρεύσει ἡ
Γερμανία, ἐνῶ οἱ Μπολσεβίκοι στὴν Ρωσσία εἶχαν νικήσει, ὁ γερμανὸς (λο-
γοτέχνης) Χέρμαν Ἑσσε ἔγραφε, ὃ ἓνα ἀπὸ τὰ πρώτα κείμενά του (1919),
γιὰ τὸν Ντούτογιέφσκου περίπου τὰ ἐξῆς: «Αὐτὸς εἶναι ἐπικίνδυνος γιὰ τὴν
Δύση. Οἱ ἥρωές του, οἱ Καραμαζώφ, εἶναι ἀνατολικοὶ τύποι, πολὺ ἐπι-*

κίνδυνοι, σκοτεινοί, με' ασιατικό βάθος και' αποτελοῦν ἄμεσο κίνδυνο για τὸν δυτικό ἄνθρωπο». Αὐτὴ ἡ πόλωση, «Ἀνατολικοὶ - Δυτικοί», ποὺ ἔβλεπε τότε ὁ ῥωσὸς, τὴν ἔχουν λίγο-πολύ και' σήμερα οἱ περισσότεροί, ποὺ γράφουν για μᾶς τοὺς ὀρθοδόξους λαούς...

Εἶναι, ὅμως, τραγικὴ εἰρωνεία τῆς ἱστορίας ὅτι ὁ Χ. ῥωσὸς, ἀφοῦ πέρασε και' ὁ Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και' πάλι οἱ Γερμανοὶ ἠττήθησαν στὰ Βαλκάνια, ἔγινε βουδδιστής, δηλαδὴ ἄκρως Ἀνατολικός. Και' διερωτᾶται κανεὶς, μήπως οἱ λεγόμενοι Δυτικοὶ εἶναι πιὸ κοντὰ στοὺς ἄπω Ἀνατολίτες, παρὰ σὲ μᾶς ἐδῶ τοὺς κοντινοὺς Βαλκάνιους. Ὅμως, ἐμεῖς οἱ

Ὁρθόδοξοι, ὄχι μόνο ποὺ δὲν εἴμαστε Δυτικοί, ἀλλ' οὔτε καὶ Ἀνατολικοί του ᾿Εσῶε δὲν εἴμαστε Εὐρωπαῖοι τοῦ ᾿Εσῶε, ἀλλ' ἀκόμη λιγότερο Ἀσιάτες του.

Οἱ ἥρωες τοῦ Ντοστογιέφσκυ καὶ τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν κατατάσσονται στὰ ὄχηματα αὐτά, οὔτε ἐξηγοῦνται ἀπὸ αὐτά: «Ἀνατολή-Δύσι, Εὐρώπη-Ἀσία, Ἀνατολικοί-Δυτικοί». Ἡ γεωγραφικὴ καὶ πνευματικὴ πατρίδα τους, ἀλλὰ καὶ ἡ δική μας, εἶναι ἡ Ἀνατολικὴ Μεσογειακὴ λεκάνη μὲ τὰ περίχωρά της, ὅπου περιλαμβάνονται ἡ χερσόνησος τοῦ Αἴμου, τὰ Βαλκάνια (ἀλλὰ καὶ ἡ Ρωσσία), ἡ Μ. Ἀσία, ἡ Παλαιστίνη, ἡ Μεσοποταμία,

ἡ Αἴγυπτος, ἡ Β. Ἀφρική καὶ ἡ Ν. Ἰταλία, δηλαδή ἡ γεωγραφικὴ καὶ πνευματικὴ περιοχὴ τοῦ Βυζαντίου, ὅπου γεννήθηκε ὁ Χριστιανισμός, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμός, καὶ ὅπου γεννήθηκε καὶ ἀναπτύχθηκε ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία μετὰ τὴν παράδοσί της τὴν ζωντανή.

Τὰ πρόσωπα, ποὺ βρίσκουμε στὰ ἔργα τοῦ Ντοστογιέφσκυ καὶ τοῦ Παπαδιαμάντη, δὲν μπαίνουν καὶ δὲν ἐξηγοῦνται στὰ πλαίσια αὐτά: «Ἀνατολή-Δύσι», οὔτε στὴν πόλωσι αὐτήν: «Εὐρώπη-Βαλκάνια». Ὅχι πῶς δὲν εἶναι καὶ Ἀνατολικοὶ καὶ Δυτικοί, ἀλλὰ δὲν ἐξαντλοῦνται σ' αὐτὸ τὸ σχῆμα, ὅπως δὲν ἐξαντλούμεθα ἐμεῖς σήμερα μετὰ τὸ νὰ χωριζώμεθα σὲ Εὐρωπαίους

καὶ Βαλκάνιους...

Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ὁ Ντοστογιέφσκυ γεννήθηκαν καὶ ἀνατράφηκαν ὁ αὐτὸ τὸ ὀρθόδοξο ἐκκλησιαστικὸ περιβάλλον. Εἶναι γνωστὴ ἡ σχέσις καὶ τῶν δυὸ μετὴν Ὁρθόδοξο Ἐκκλησία καὶ εἰδικὰ μετὰ τὰ Μοναστήρια, καὶ διαπι-
στώνεται αὐτὴ ἡ σχέσις ὅτ' ἔργα τους, μετὰ διαφορὰς βέβαια, ἀλλὰ καὶ μετὰ μίᾳ ἐσωτάτῃ ταυτότητι. Οἱ Κολλυβάδες τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ οἱ Λτάρεις (Γέροντες) τοῦ Ντοστογιέφσκυ ἦσαν φορεῖς τῆς ζωντανῆς αὐτῆς παραδόσεως τοῦ Ἑσυχασμοῦ. Οἱ Λτάρεις τῆς Ρωσίας – καὶ ὄχι μόνον τῆς Ὀπτινα ὅτ' ἀ μετέπειτα ἔργα τοῦ Ντοστογιέφσκυ, ἀλλὰ καὶ τοῦ (ἁγίου) Τύχωνος τοῦ

Ζαντόνκ, ἐπιλόκου και' ἀσκητοῦ- και' οἱ Κολλυβάδες μαρτυροῦν προσω-
πικά, και' ὄχι μόνο με τὰ ἔργα τους ἢ τὰ γραπτὰ τους, ἐκεῖνο ποὺ βρῖσκεται
στὸ βᾶθος τῆς ἀνθρωπολογίας τοῦ Παπαδιαμάντη και' τοῦ Ντοστογιέφσκυ.
Τὸ ἀνθρώπινο πρόβλημα, ἢ ἀνθρώπινη μοῖρα, ἀν' θέλετε, ἢ τὸ πεπρωμένο
του· ὄχι, ὄμως, με τὴν ἐξωχριστιανικὴ ἔννοια τοῦ κρίματος ἢ τῶν κρι-
μάτων τοῦ Θεοῦ. Κι ἐπομένως μαρτυροῦν γιὰ τὸ ἀνθρωπολογικὸ και'
ἀνθρωπιστικὸ πρόβλημα.

Πόσα χρωστᾷ ὁ Ντοστογιέφσκυ στὰ Μοναστήρια, στὸν ἅγιο Τύχωνα και'
στοὺς Ἐτάρετς ἐν συνεχείᾳ και' πόσα χρωστᾷ ὁ Παπαδιαμάντης στὸν πατέρα

του ιερέα, ἀλλὰ καὶ στήν παράδοση τῶν Κολλυβάδων στήν Ἐκκλῆσια... Ἀπὸ τὰ παιδικὰ τους χρόνια ἦσαν πολὺ ποτισμένοι μὲ τὶς ἐμπειρίες αὐτῆς καί, ὅπως λένε καὶ οἱ δύο, ἀλλὰ τὸ ἐκφράζω μὲ τὰ λόγια του Κ. Παλαμᾶ, ὅτι ἦσαν παιδιά: «Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πάντα αὐτό, ποῦ ἦταν παιδί». Ἴσως δὲν τὸ ξέρουμε ἀκριβῶς, ἀλλὰ ξέρουμε ὅτι μένει πάντα μέσα του, καὶ στὸν πλέον ἀλλαγμένο ἄνθρωπο – ἀλλαγμένο ἀπὸ τὴν ἡλικία, ἀπὸ τὰ πάθη, ἀπὸ τὴν σκέψι– μένει κάτι ἀπὸ τὸ παιδί. Καὶ ἦσαν παιδιά ὅταν ἐξῆσαν τὴν βαθεῖα ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας, τὴν βαθεῖα ἐμπειρία τῶν ἡρώων τῆς Βίβλου, ὡς μοῦ ἐπιτραπῆ ἔτσι νὰ πῶ.

Ο Ντοστογιέφσκυ τὸ περιγράφει βάζοντας τὸν στάρετς Ζωσιμᾶ, ποὺ ὡς μικρὸς βρέθηκε στὸν ναὸ τῆν Μ. Ἑβδομάδα, ὅταν διαβαζόταν τὸ βιβλίον τοῦ Ἰωβ. Καὶ εἶναι γνωστό, πὺς ἐκεῖ ἐξῆσε ὁ στάρετς Ζωσιμᾶς, δηλαδή ὁ ἴδιος ὁ Ντοστογιέφσκυ, τὸ μεγάλο μυστήριον, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ πεπερασμένη γήινη μορφή τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ αἰώνια Ἀλήθεια, ἡ μορφή τοῦ Θεοῦ, συναστήθηκαν, ἀγγίχτηκαν μαζί. Καὶ ἡ γήινη δικαιοσύνη – μετὰ τὴν ἔννοια τῆς ἀληθείας, διότι τὸ ῥωσικὸ «πράβδα» ἔχει καὶ τὴν ἔννοια τῆς ἀληθείας – συναντήθηκε μετὰ τὴν αἰώνια ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὁ Ἰωβ ἀπήντησε: «Εἶναι τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον εἰς τοὺς αἰῶνας».

Ὁ Παπαδιαμάντης, στὸ καταπληκτικὸ κείμενό του: «Φωνὴ αὔρας λεπτῆς», γραμμένο τὸ 1901, (σχολιάζοντας) ἓνα εἶρμό ἀπὸ τὴν ἐρατὴ τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ, γράφει: «Ὁ Θεὸς ἐφανερώθη εἰς τὸν Προφήτην ὄχι ἐν τῷ πνεύματι τῷ βιαίῳ, ὄχι ἐν τῷ οὐσόεισμῳ, ὄχι ἐν πυρί, ἀλλ' ἐν φωνῇ αὔρας λεπτῆς. Καὶ ἡ φωνὴ τῆς αὔρας τῆς λεπτῆς εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ πλάου Ἰησοῦ, εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ Εὐαγγελίου».

Ἐν συνεχείᾳ τελειώνει τὸ πολὺ μικρὸ καὶ πολὺ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ ἄρθρο – γιὰ νὰ ποῦμε ὅτι δὲν εἶναι ὅλα τὰ διηγήματα, οὔτε ἀκόμη λιγότερα ὅλα τὰ ἄρθρα τοῦ Παπαδιαμάντη τῆς ἴδιας ἀξίας, οὔτε τοῦ Ντσοστογιέφσκυ,

στο ίδιο επίπεδο, αφού ως άνθρωποι πάλευαν και αποτύπωναν- τελειώνει αναφέροντας το ποίημα του Πινδάρου, όπου «οἶνει' (:ὄν νά) προφητεύει» για τὸν Χριστό, αφού «τοιούτος Θεός, ἥρως καὶ ἄνθρωπος οὐδεὶς ἄλλος ὑπάρχει, εἰ μὴ ὁ Ἰησοῦς Χριστός».

Φαίνεται μία μεγάλη ἀγάπη τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Ντσοτογιέφσκυ για τὸν Χριστό. Εἶναι γνωστὸ τὸ γράμμα τοῦ Ντσοτογιέφσκυ στὸν Φονβίζω (τὸ 1854), ποὺ λέει παράδοξα: «Ἄν ἡ ἀλήθεια, ἃς ὑποδέσωμε, δὲ ἀπέκλειε τὸν Χριστό, ἐγὼ δὲ ἔμενα μὲ τὸν Χριστό κι ὄχι μὲ τὴν ἀλήθεια». Παράδοξο, παραδοξότατο, (αὐτὸν ὁ Χριστός ὁ ἴδιος εἶναι ἡ Ἀλήθεια,

ἡ Αὐτοαλήθεια, Ἰωάν. ιδ' 6), ἀλλ' ἀληθινέστατο. Ὁ Τ. Χρυσόφης, σ' ἓνα βιβλίο του, γράφει γιὰ τὴν θεολογικὴ σκέψι τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ λέει: «Ἐπάνια συναντοῦμε τὴν λέξι Θεός. Ἐτὰ γραπτὰ του μιλάει γιὰ τὸν Χριστό καὶ ἀπειθύνεται στὸν Χριστό». Ὁ Τέσταν Μίλος ἔχει γράψει ἓνα ἄρθρο γιὰ τὸν Ντοστογιέφσκυ καὶ λέει: «Δὲν βρῆκε τὸν Θεό, ἔχασε τὸν Θεό καὶ πιάστηκε ἀπὸ τὸν Χριστό». Καὶ τὸ δευρῆ κατάντημα τοῦ Ντοστογιέφσκυ αὐτό. Ὅμως, τί ἄλλο θὰ μπορούσε νὰ γράψῃ ἓνας καθολικός καὶ ποῦ ἄλλοῦ θὰ μπορούσε νὰ τὸν ὀδηγήσῃ ἢ θρησκεία του; Πῶς νὰ καταλάβῃ γιατί ὁ Ντοστογιέφσκυ πιάστηκε ἀπὸ τὸν Χριστό...

Ὁ Παπαδιαμάντης τὴν ἴδια ὁμολογία δίνει ὅταν λέῃ: «Ἐν ὄνῳ ζῶ καὶ ἀναπνέω καὶ σωφρονῶ δὲν δ' αὖ παύσῳ πάντοτε νὰ ὑμνῶ μετὰ λατρείας τὸν Χριστόν μου...». Διότι δὲν ἀρκεῖ κάποιος θεός, οὔτε κάποια θεοσκεία. Ὁ Θεός μας εἶναι Θεός ἐνσάρκωμένος ὅτ' πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Θεός ποὺ δὲν ἔλαβε σάρκα, ποὺ δὲν ἔζησε τὸν πόνο μας τὸν ἀνθρώπινο, τὴν ὑπαρξί μας, τὰ βιάσάνά μας, τί νὰ τὸν κάνωμε; Ἔτσι καὶ οἱ θεοὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ποὺ ὁ Πλήθων ὁτὴν «Συφτοπούλα» (τοῦ Παπαδιαμάντη) δέλει νὰ τοὺς ἀποκαταστήσῃ, ὅπως ὁ Ἰουλιανὸς ὁ παραβάτης πρῖν, εἶναι νεκροί.

Ὁ Ντοστογιέφσκυ πέρασε ἀπὸ τὸν μεγάλο πειρασμὸ (τῆς Εὐρώπης) καὶ

μπολιάστηκε πάρα πολύ από τὴν Δύση, καὶ δὲν μπορούσε (ἴσως) νὰ μὴ
μπολιαστῆ. Διότι «ἀνένδεκτον (:ἀδύνατον) ἔστι τοῦ μὴ ἔλθειν τὰ σκάνδαλα»,
τοὺς πειρασμούς (Λουκ. ιζ' 1). Ἀλλὰ πρέπει νὰ ξέρουμε ὅτι «πειρασμός
ἡμᾶς οὐκ εἴληφεν (:κατέλαβε) εἰ μὴ ἀνθρώπινος» (Α' Κορ. Ι' 12). Εἶναι
ἀναπόφευκτο νὰ περάσωμε κι ἐμεῖς (τέτοιο πειρασμό), διότι εἶναι ὄχι γε-
ωγραφικές, ἀλλὰ πνευματικές κατηγορίες αὐτές. Ὁ δυτικὸς ἄνθρωπος εἶναι
μέσα μας, εἶναι ὁ παλαιὸς Ἀδάμ. Καὶ παλεύουμε μέσα μας νὰ βγοῦμε,
ἀν' ὄχι Ἀνατολίτες, νὰ βγοῦμε τουλάχιστον ἄνθρωποι τῆς Ἐκκλησίας, ἄν-
θρωποι ὀρθόδοξοι, πότε τὸ Βαλκάνιοι, Βυζαντινοί, Ἕλληνες, Λέμβοι,

Ῥώσοι, κτλ, πάντως μὲ διαφορετικὴ γεῦσι ζωῆς, μὲ πείρα ἀνθρώπου διαφορετικὴ ἀπὸ ὅ,τι εἶναι ὁ δυτικὸς ἄνθρωπος.

Αὐτὸ ποῦ λέμε «δυτικὸς ἄνθρωπος», ἐμφωλεύει πάντα μέσα μας. Ἔξερε ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ὁ Ντοστογιέφσκυ τὴν χριστιανικὴ ἀλήθεια, ὅτι ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεότητος ῥέπει πρὸς τὸ πονηρὸ. «Ἐκ νεότητός μου πολλὰ πολεμῶ με πάθη». Γράφει τὸ 1875 ἐν μίᾳ ἐπιστολῇ του ὁ Παπαδιαμάντης: «Εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὑπάρχει μία ῥοπὴ, μία τάσις πρὸς τὴν διαφθοράν. Θέλει κανεὶς νὰ χαλασθῆ καὶ διὰ τούτου χαλνιέται». Ἐτὸν «Χρῖστο Μηλιώνη» μὲ ἄλλα λόγια γράφει: «Τὰ ὅρια τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς

κακίας εἶναι τοσοῦτον δυσδιάκριτα ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, ὥστε οἱ νεώτεροι ἐκ τῶν φιλοσοφούντων ἔχουν δίκαιον νὰ ἀνακηρύξουν ὡς ὄλως ἀνωφελῆ καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν ψυχολογίαν, ὅπως ἀνεκήρυξαν καὶ τὴν μεταφυσικὴν».

Λέει κι ἄλλα ὁ Παπαδιαμάντης γιὰ τὸ σκοτεινὸ ἄντρο τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἄλλοῦ πάλι: «Ἐ αἰωνία τάσις τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας εἰς τὸ νὰ ἀγαπᾷ πᾶν τὸ μισητόν». Καὶ μιλάει γιὰ αὐτολατρεία: «Ἐπέστη ὁ καιρὸς τῆς αὐτολατρείας καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι θεοσκεῖαι κατηργήθησαν». Ὁ κ. Μπαστιάς, (ὁτὸ ὠραῖο βιβλίον του γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη), μιλάει γιὰ αὐτολατρεία τοῦ οὐμανισμοῦ, τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ὁ ἅγιος Ἀνδρέας Κρήτης

τὸ εἶχε πῆ πολὺ πρὶν ὅτ' ὁ Μεγάλος Κανόνας του: «Αὐτείδωλον ἐγενόμην».
Αὐτὸ εἶναι ἢ Δύοι: αὐτείδωλον. Καὶ αὐτὸ εἶναι μέσα μου...

Ὁ Ντοστογιέφσκυ εἶχε πολὺ μπολιαστεί ἀπὸ τὴν Εὐρώπη κι ἔλεγε: «Εἶναι
χώρα τῶν δαυμάτων, ἀλλ' εἶναι νεκροταφεῖο. Εἴμαστε ἐυγνώμονες, πήραμε
πέρα πολλά ἀπὸ τὴν Εὐρώπη καὶ δὲ πάρωμε καὶ τὴν εὐχαριστοῦμε, ἀλλ'
εἶναι πλέον καιρὸς νὰ βγοῦμε ἀπὸ τὴν "αἰχμαλωσία τῆς Αἰγύπτου", ἀπὸ
τὴν Εὐρώπη». Αὐτὸ ἔχει πολλὴ σημασία ἀν' τὸ μετράμε μὲ τὶς διαστάσεις
ἐνὸς Ντοστογιέφσκυ. Νομίζω πὺς καὶ ὁ Παπαδιαμάντης πέρασε κι αὐτὸς

ἀπὸ τὸν βαδὺ πειρασμὸ τῆς Δύσεως. ἦταν ἄνθρωπος εὐρωπαϊῶς, σύγχρονος, μορφωμένος, διαβασμένος, μετέφρασε (δυτικὰ ἔργα), ἀλλ' ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὴν μέτρησε..., δὲν εἶπε ἀνάθεμα στὴν Εὐρώπη, ἀλλὰ τὴν ζοῦσε μέσα του.

Αὐτὸ εἶναι τὸ δράμα τοῦ ἀνθρώπου, τὸ δράμα τῶν λαῶν, ποὺ σήμερα ζοῦμε ἐμεῖς οἱ ὀρθόδοξοι λαοί. Γιατί τόσο δὲν δέλουν τοὺς Ῥώσους, τοὺς Λέβους καὶ τοὺς Ἕλληνες; Γιατί εἶναι ἀπρόβλεπτοι, ἀπροσδόκητοι. Αὐτοὶ δέλουν τὸ σίγουρο, δέλουν τὸ καλοῦπι, δέλουν νὰ ἐλέγχουν. Αὐτὸ εἶναι φιλαρχία δαιμονικὴ στὸ βάθος τῆς στάσεως τῆς Εὐρώπης, γιὰ γνώσι καὶ γιὰ κυριαρχία καὶ γιὰ ὅ,τι φαίνεται. Ο π. Γουστίνος (Πόποβιτς) ἐμμένον-

τας στὸν Ντοστογιέφσκυ -δὲν ξέρω ἂν διάβασε τὸν Παπαδιαμάντη, δὲν τὸν ἀναφέρει- ἔλεγε ὅτι Παπισμός κατὰ βάρδος εἶναι στὴν Εὐρώπη ὁ Μέγας Τεροεξεταστής. Ἡ νοστροπία αὐτῆ νὰ κατέχῃς τὸν ἄλλον, νὰ τὸν γνωρίζῃς, νὰ τὸν κἀνῃς εὐτυχιόμένο, ἀλλὰ κατὰ τὰ μέτρα σου.

Κι ἐδῶ ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς, ὁ πράος, ὁ ταπεινός, ὁ ἀδύναμος, ποὺ φανερῶνεται στὰ πρόσωπα τῶν ἡρώων τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Ντοστογιέφσκυ, ἀλλὰ δὲν σὴζει βία, σὴνει καὶ καλά. Δὲν ἔδωσε τὴν «Φραγκογιαννοῦ τὴν φόνισσα», ποὺ δὲν μετάνοιωσε, δὲν ἔδωσε τὴν «κα Αὐγοῦστα», ποὺ κι ἐκείνη δὲν μετάνοιωσε. Γιατὶ ἢ αὐτομεμψία ἀπὸ μόνῃ της δὲν σὴζει. Σὴζει ὁ

Θεὸς βλέποντας τὸν ἄνθρωπο νὰ ξεχνῆται, νὰ κατακρεμίσῃ τὰ εἰδῶλα καὶ αὐτεῖδῶλά του, τὴν αὐτοδρησκεία του, τὴν αὐτολατρεία του καὶ νὰ προσφέρει λατρεία στὸν Θεό.

Τὸ καλὸ καὶ χαρακτηριστικὸ τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Ντσοτογιέφσκυ εἶναι ὅτι αὐτοὶ δὲν φτιάχνουν πρόσωπα, ἀλλὰ περιγράφουν, παριστάνουν. Ἐτὸν Ντσοτογιέφσκυ βλέπει κανεὶς μία πολυφωνία καὶ μία διαλογικότητα, δηλαδή τὸν πλοῦτο τῆς καθολικότητος τῆς Ἐκκλησίας, τὸν πλοῦτο τῆς ἰδιοφορίας, τῆς ἰδιοπροσωπίας. Καὶ ὁ ὅλα τὰ ἱστορήματα τοῦ Παπαδιαμάντη (εἶναι) μαζεμένους ὁλόκληρος λαός, ἓνα ἑλληνικὸ πανηγύρι, κι

ἀπλώνεται μία ὁμοαλήθεια. Αυτό' δηλαδή που ἔλεγε ὁ Ντοστογιέφσκυ μέ τήν «σάμπορνοστ» (:ένότητα ἐν τῇ ποικιλίᾳ), ὄχι ἐπιβαρυνμένη μέ τήν ἔννοια τῶν Ἐλαβοφίλων του Ἐολόβιεφ, ἀλλά μ' ἐκείνη που τῆς ἔδωσε ὁτὴν ὁμιλία του γιά τόν (μεγάλο ρώσο ποιητή) Πούσκιν, ὅπου εἶπε ὅτι ὁ Πούσκιν εἶναι «πανάνθρωπος», ἀντί τοῦ εὐρωπαϊοῦ «ὑπερανθρώπου».

Ἐτήν ὁμιλία αὐτή τοῦ 1880 ὁ Ντοστογιέφσκυ εἶπε: «Ταπεινώσου ὑπερήφανε ἄνθρωπε...». Καί ὁε' λίγο ἐκοιμήθη (□ 1911) μέ τήν χαρά τῆς Ἀναστάσεως, μέ τήν Ὁ. Κοινωνία, ἀλλά κυρίως μέ τό Ἐὐαγγέλιο τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους...